

ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ В ПРОЦЕСІ УКРАЇНІЗАЦІЇ (20 – ТІ – 30 – ТІ РОКИ)

За умовами Ризького договору 1921 р. західноукраїнські землі відійшли до Польщі. Низка причин міжнародного та внутрішньополітичного характеру сприяла поширенню серед населення Галичини прорадянських настроїв. По-перше, до цього спонукало рішення Ради послів Антанти від 14 березня 1923 р. про визнання легітимності анексії Польщею Східної Галичини. По-друге, на східних українських теренах постала УСРР, яка на той час мала певні ознаки суверенності. По-третє, державні заходи більшовиків з впровадження українізації, яку проводили ЦК КП(б)У і уряд УСРР з метою зміцнення радянської влади. По-четверте, лібералізація економічного життя в рамках НЕПу.

Існування в Галичині прорадянських настроїв впливова львівська газета “Діло” пояснювала так: “Цяєвище з психологічного боку природне на ґрунті загострення наших відносин з поляками. Маси оглядаються за поміччю у щораз гіршому положенні і гадають найти її по теорії “противники наших противників є нашими союзниками”. Нинішнє, Нинішнє, так зване, радянофілство у Галичині – це лише одна з форм давнього галицького москвофілства”¹.

Цілком природно, що у планах більшовицького керівництва щодо західноукраїнських земель, було посилення там свого політичного впливу. Для цього використовувалися різні методи, включаючи й фінансування лояльно налаштованих до СРСР товариств та об’єднань. Архівні документи свідчать про постійні звертання ЦК КП(б)У до Москви за коштами на українську роботу в Польщі. Зокрема, у 1927 р. йшлося про виділення 328 тис. крб. Генеральний секретар ЦК КП(б)У Л. Каганович так обґрунтовував ці потреби: “Ми повинні завоювати на свою користь симпатії більшості українського населення шляхом негласної підтримки з боку УСРР українського національного руху. Необхідно також забезпечити через прихильні до нас місцеві культурно-просвітницькі, економічні організації в Польщі”².

Прорадянську орієнтацію в середині 1920-х років виявила частина інтелігенції, зокрема такі відомі її представники, як голова Науко-

вого товариства ім. Т.Г. Шевченка (НТШ) проф. К. Студинський, проф. В. Щурат, заступник голови “Просвіти”, директор національного музею у Львові І. Свенціцький та інші. Радянофільську позицію підтримала частина західноукраїнського студентства і чимало культурно-освітніх, кооперативних та спортивних організацій.

Західноукраїнську інтелігенцію приваблювала та увага, яку приділяв радянський уряд розвитку науки. До видавництва наукових часописів, роботи в науково – дослідних інститутах та наукових товариствах залучали вчених з усієї України, в тому числі з українських земель з-поза меж Радянської України.

Наприклад, почесним членом етнографічного товариства у Києві був обраний галичанин -видатний фольклорист і етнограф Володимир Гнатюк. У листі до нього, один із засновників товариства А. Онищук зазначає: “... Зроблено вже дуже багато місцевими силами – збирається матеріал, поповнюється, або засновується нові музеї, друкується сила видань, присвячених спеціально краєзнавству”, в Києві із грудня 1922 р. існує “...музей народознавства при Українській Академії Наук, до якого збирається все, що стосується до народного попиту, а те, що там вже є, уявляє з себе правдиві скарби для історії культури особливо низової...”³.

В. Гнатюк з великим ентузіазмом включився у роботу в етнографічному товаристві. Він опрацював матеріали про Л. Мартовича, досліджував народну творчість та матеріальну культуру етнографічних груп України, налагодив обмін видань між НТШ у Львові та УАН у Києві. У 1924 р. Всеукраїнська Академія Наук обрала його академіком, на що він у листі до А. Кримського пише: “...Колись моєю молодечею мрією було дожити хвилі, в якій на українській землі станув би україн.[ський] університет та Укр.[аїнська] Академія наук, дві інституції, що вели б укр.[аїнський] народ у ряд загальнопризнаних культурних націй. Ся мрія тепер здійснена...”⁴.

Важливу роль у поширенні радянського впливу в Західній Україні відіграв видатний державний діяч, один із організаторів КП(б)У Микола Скрипник. Будучи членом Виконавчого комітету Комінтерну, Микола Олексійович опікувався діяльністю Компартії Західної України, яка виступала за приєднання українських земель до Радянської України. Варто зазначити, що в перші роки свого існування ця партія була популярною серед частини селянства, робітників і студентів, а також у ряді політичних партій та громадських організацій. Оцінюючи допомогу М. Скрипника комуністам Західної України, ЦК КПЗУ

у листі до нього писав: “В нечувано важких умовах підпілля, шаленого білого терору, в жорстокій боротьбі проти польського фашизму і української буржуазії комуністи Західної України повсякденно мають тебе за найкращий зразок непримиренного, непохитного лєнінця”⁵.

У 1927р. М.О. Скрипник очолив Народний Комісаріат освіти УСРР. Поле діяльності його установи було дуже широке: освітні та наукові заклади, театри, література, музика, образотворче мистецтво, кіно, видавнича справа. Наркомос став штабом багатогранної культурної роботи. “Для того, щоб перебудувати соціалістичними шляхами наше господарство, – говорив М. Скрипник на XI Всеукраїнському з’їзді Рад 13 травня 1929 р., – потрібно провести як попередню умову всієї перебудови величезну культурну реконструктивну роботу...”⁶.

Нарком М. Скрипник приділяв велику увагу подальшому розгортанню українізації. Проте він зіткнувся з проблемою хронічного браку кваліфікованих кадрів. У Наддніпрянській Україні не вистачало людей з відповідною підготовкою для нових інституцій і установ, які творилися в ході державного будівництва: професури для мережі вищих шкіл, фахових керівників видавництв, урядовців для центральних культурно-освітніх закладів тощо. “Проблема кадрів є у нас однією із найважливіших проблем...”⁷ – визнавав нарком.

У вересні 1929 р. М. Скрипник перебував у Львові, де зустрічався з представниками культурно-освітніх і наукових установ, організацій, преси. Він з боєм говорив про відсутність зв’язку з українцями, що лишилися за межами УСРР: “Жалкую, що культурні зв’язки західноукраїнських земель з Великою Радянською Україною ще недостатні. Перед нами завдання їх посилити, поживавити, поширити. Був би радий, коли б мої відвідини у Львові бодай дещо йому допомогли.”⁸. Розповідаючи про успіхи та труднощі проведення українізації, нарком зазначав, що Радянська Україна потребує багато інтелігентних кваліфікованих працівників для культурної і господарської розбудови, тому є багато вакантних місць для всіх українських сил, що схочуть чесно і сумлінно працювати над піднесенням України⁹.

Частина галицької інтелігенції, піддаючись бажанню творити власну державу, емігрувала до УСРР. Українізація була переконливим фактором на тлі гніту і приниження, яких зазнавали галичани в Польщі. Віра в національне відродження УСРР була настільки великою, що виїзд населення із Західної України, особливо зі Східної Галичини, набув масового характеру. Так, випускник Таємного українсько-

го університету у Львові В. Михайлишин у своїй заяві бажання виїхати до УСРР пояснював так: “Вісті з України, що там проводиться українізація і що відчувається брак фахових сил, і неоднократні заклики в часописах, щоб ті, які сидять за кордоном або є зайві в краю, переїздили на Україну і брались до праці...”¹⁰. І таких серед галицької інтелігенції було багато. До Радянської України виїхали письменники В. Гжицький, М. Ірчан, В. Бобинський, В. Атаманюк, А. Крушельницький із сином Іваном, актори і режисери Л. Курбас, М. Крушельницький, А. Бучма, Й. Гірняк, художники І. Сівера, В. Касіян та багато інших. Вже наприкінці 1925 р. тільки в харківському клубі політемігрантів Західної України налічувалось 278 чоловік¹¹. У листі до Е. Фариняка від 28 листопада 1926 р. М. Грушевський писав, що із західноукраїнських земель прибуло в Україну 50 тис. чоловік, які брали участь у відбудові народного господарства і відродженні української культури¹².

М.О. Скрипник охоче збирав навколо себе національно-свідомих галичан. Вони йому були необхідні для зміцнення фундаментальних засад української культури, прищеплення їй імунітету проти рабського схиляння перед російщиною. Багато з них здобули освіту на Заході і були потрібні як знавці іноземних мов.

Нарком УСРР запропонував очолити ряд установ ВУАМЛІН (Всеукраїнська асоціація марксо-ленінських інститутів) галичанам: інститут історії очолив М. Яворський, інститут географії – С. Рудницький, в інституті філософії провідну роль відігравали В. Юринець і П. Демчук. Одним із керівників “Книгоспілки” і редактором видання повного зібрання творів І. Франка, до 10-ї річниці його смерті був призначений І. Лизанівський¹³. У редакції Української Радянської Енциклопедії (УРЕ), видавництво якої розпочато за ініціативи М.Скрипника, працював Ю. Бачинський, автор книги “Ukraina irredenta”, небезпечної в радянські часи тим, що в ній обґрунтовувалася потреба самостійної української держави. Ученим секретарем наркомосу був О. Бадан-Яворенко, колишній секретар В.Винниченка¹⁴. Багаторічним помічником ученого секретаря і одночасно особистим секретарем наркома в 1927 – 1933 рр. був М. Ерстенюк¹⁵.

Намагаючись задовольнити потребу в національно орієнтованих педагогічних кадрах, нарком освіти наполегливо вимагав від Політбюро ЦК КП(б)У дати дозвіл на приїзд 1500 вчителів із Західної України. Він виходив з того, що в Західній Україні учительська інтелігенція була найбільш пригнічена духовно й найгірше забезпечена ма-

теріально. Прогресивні педагоги зазнавали жорстоких утисків і переслідувань місцевої влади. Їх не допускали до роботи в українських школах, звільняли або переводили у центральні чи західні воеводства Польщі. Учителів, які проводили громадсько-політичну роботу серед населення, звільняли з роботи без права поновлення на посаді. “Польська влада, – писав у той час В. Стефанік, – не дає нашим вчителям – українцям роботи, закриває українські школи, але вона не може нічого зробити, бо ми не одні. З нами разом та Велика Україна, де живе основна частина нашого народу, де утвориться нове життя й нова культура, де розвивається українська мова, школа, література”¹⁶. Внаслідок тяжких умов життя і праці, переслідування польською владою прогресивні вчителі залишали західноукраїнські землі і виїжджали до УСРР.

М. Скрипник активно підтримував і захищав тих діячів Західної України, які працювали на відродження української культури. Аби зміцнити їхні позиції, нарком намагався залучити їх до лав Комуністичної партії. З його ініціативи на Політбюро ЦК КП(б)У розглядали питання про прийняття в партію керівника кафедри права при Харківському інституті народного господарства проф. М. Лозинського, режисера Леся Курбаса.

М. Скрипник щиро вболівав за дітище Леся Курбаса – провідний тоді театр “Березіль”, основний склад якого становили галичани (Й. Гірняк, А. Бучма, М. Крушельницький, Ф. Лопатинський та інші). Він добре розумів роль “Березіля” і цінував талант Л. Курбаса як “одного з найвизначніших робітників театрального терену”. “Березілем” М. Скрипник пишався як театром, що не мавпує Москву, не поступається їй в мистецьких здобутках, а може, й де в чому перевищує. Його вкрай обурило, коли у виданому в Ленінграді збірникові “Власть Советов за 10 лет. 1917 – 1927”, його упорядники, “побіч трактату про постановки театру ім. Меєрхольда” не вважали потрібним “сказати й за постановки українського театру “Березіль”, що ним керує режисер Л. Курбас”¹⁷.

Активно займався М. Скрипник підготовкою та затвердженням нового українського правопису як одного з засадничих заходів українізації. Ще у 1921 р. НКО затвердив “Найголовніші правила українського правопису”, але вони не усували впливів російської мови на українську. У НТШ львів’яни виробляли свій проект правопису, відмінний від так званого академічного. Єдиного правопису тоді не існувало. РНК УСРР постановою від 23 липня 1925 р. утворив комі-

сію для впорядкування українського правопису. З приходом Миколи Олексійовича до НКО розв'язання правописної справи прискорилося. Невдовзі, після свого приходу до наркомату освіти, він скликав Всеукраїнську правописну конференцію, яка тривала від 26 травня до 6 червня 1927 р. На назві Всеукраїнська наполягав сам М. Скрипник, акцентуючи увагу на якнайширшій українській базі. Виробленням норм правопису займалися не тільки мовознавці з Радянської України, а й вчені з Західної України. Серед запрошених філологів були: від НТШ проф. К. Студинський, І. Свенціцький, від Українського педагогічного інституту В. Сімович та інші. Дуже шкодували, що не можуть взяти участі у роботі конференції, бо не одержали візи на виїзд письменники В. Стефаник та Гренжа-Донський. У день відкриття конференції, присутні західноукраїнські вчені виголосили спеціальну декларацію, в якій говорилося: “Представники західноукраїнських земель, стоячи на сторожі єдності культурно-національних досягнень, а через них і громадсько-політичного стану всього українського народу в усьому світі, висловлюють своє щире визнання славетної оборони старих культурних набутків українського народу й їх майбутнього розвитку з боку голови конференції Миколи Олексійовича Скрипника”¹⁸.

Робота правописної комісії тривала понад рік. Вона привертала до себе увагу української культурної громадськості і жваво обговорювалась у пресі. 4 вересня 1928 року правопис було затверджено. Проте діяв він тільки до 1933 року. Після звинувачень М. Скрипника у націоналістичному ухилі правопис було скасовано.

Тавруючи М. Скрипника, тодішній ідеолог КП(б)У М. Попов ставив йому на карб те, що у питанні правопису він пішов на поводу буржуазних націоналістичних елементів Західної України, для яких правопис ... – є знаряддям націоналістичної політики, розривом між трудящими масами України і інших радянських республік, знаряддям політики відокремлення України від Радянського Союзу і підкорення її міжнародному імперіалізму”¹⁹. Голова РНК УСРР П. Любченко закидав наркомові, що “маючи змогу розставляти людей, обставляв себе націоналістами з галичан”²⁰.

Політичне цькування та смерть М. Скрипника негативно відбилися на долі більшості західноукраїнських інтелігентів в УСРР. Ті, хто щиро повірив у можливості національно-культурного відродження, політику українізації, були оголошені ворогами народу, неправедно засуджені, розстріляні, заслані “в отдаленные места СССР”²¹.

Так, двоїста політика більшовицького керівництва щодо західно-українських земель, намагання використати місцеву інтелігенцію для посилення комуністичного впливу серед населення краю обернулася страшною трагедією для тих, хто щиро повірив у націотворчі потенції радянського ладу.

¹ Діло. – 1929. – 6 січня.

² ЦДАГО України. Ф.1, оп.6, спр. 16, арк.11–12

³ Володимир Гнатюк. Документи і матеріали (1871–1989). – Львів, 1998, – док. №399. – С.318–321.

⁴ Там же; Док №417. – С. 338.

⁵ Бабко Ю., Білокобильський І. Микола Олексійович Скрипник. – К., 1967. – С.190

⁶ Скрипник М. Стан та перспективи культурного будівництва на Україні. Вибрані твори. – К., 1991. – С.351.

⁷ Скрипник М. Культурне будівництво в СРСР. Вибрані твори. – С. 467.

⁸ Скрипник у Львові // Діло. – 1929. – 20 вересня.

⁹ Нові шляхи. – 1929. – №6. – С.359.

¹⁰ ЦДАВО України. – Ф. 166, оп.5, спр.724, арк.49.

¹¹ Там же.

¹² Листи М. Грушевського до Е. Фариняка /Публ. М. Антоновича//Укр. Історик. – 1977. – №3 – 4. – С. 110.

¹³ ЦДАВО України. – Ф1, оп. 16, спр.2, арк.208.

¹⁴ ЦДАГО України. – Ф1, оп.20, спр.2468, арк.31.

¹⁵ ЦДАВО України. – Ф.166, оп.12, спр.2482, арк.1–6,10,17,25,39–40.

¹⁶ Василь Стефаник у критиці та спогадах. – К., 1970. – С.379.

¹⁷ Скрипник М. Статті і промови. – Харків, 1930. – Т.2, – ч.2. – С.269.

¹⁸ Конференція в справі впорядження українського правопису//Пролетарська правда. – 1927. – 27 травня.

¹⁹ Попов М.М. Виступ на червневому 1933 Пленумі ЦК КП(б)У.

²⁰ Любченко П.П. Вогонь по націоналістичній контрреволюції та по націонал-ухильниках//Червоний шлях. – 1933. – №10. – С.198 – 199.

²¹ Чоповський В. Українська інтелігенція в національно-визвольному русі на Західній Україні. 1918 – 1939. – Львів, 1993.; Рубльов О., Черченко Ю. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції. – К., 1994.